

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ HATIRASI OLARAK ANKARA İSTASYON BİNASI

Mukaddes ARSLAN[♦]

ÖZET

Ankara İstasyon Binası Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine ve günümüze bakiye kalan, Millî Mücadele döneminde ise aktif varlığını sürdüren mimari ve tarihi bir eser olarak tarih kayıtlarımızda ve hafızalarımızda yer etmiştir. Ankara İstasyon Binası'nın eski adı Direksiyon Binası'dır. Bu bina, Anadolu-Bağdat Demiryolları'na bağlı bir istasyon olarak 1892'de yapılmıştır. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid (Saltanatı: 1876-1909) zamanında Ankara Demiryolu hizmete girmiş ve İstasyon Binası inşa edilmiştir. Bina Anadolu-Bağdat Demiryolu hattında çalışan Alman yöneticilerin ikametgâhı olarak düşünülmüştür. İstasyon Binası'nda Atatürk ve Millî Mücadele'ye ait pek çok hatıralar vardır. Bina, adeta tarihi hadiselerle şahitlik etmiştir. Millî Mücadele'de 1920-1922 yılları arasındaki tarihi olaylar ve kararlarda, bu binanın mekân olarak büyük tarihi rolü vardır. Kurtuluş Savaşı'nın harekât planları burada hazırlanmış, Millî Mücadele buradan yönetilmiştir.

Türk Demiryolu Tarihi 1856 yılında başlamıştır. Demiryolları tarihinde Osmanlı dönemi, 1856-1922 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında toplam 8.619 km. hat yapılmıştır. Osmanlı-Anadolu Demiryolları İşletmesi, 1871 yılında faaliyetine başlamış ve ilk olarak İstanbul-Adapazarı arasındaki hattın yapımı sağlanmıştır. 1888 yılında ise bu hattın, Eskişehir-Konya ve Ankara'ya kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Kente gelen demiryolu hattı, törenlerle karşılanmış ve Ankara kalesinin tren garına bakan cephesine, büyük bir Osmanlı Tuğrası asılmış, civar cadde ve sokaklar taklarla süslenmiş ve bu tören için yurt dışından orkestra getirilmiştir. Osmanlı dönemi sanatkârlarından Ahmet Fehim Efendi hatıratında, İstanbul'dan Ankara'ya yaptığı tren yolculuğundan ve yapılan törenden bahsetmiştir. Ankara Valisi Abidin Paşa tarafından bu istasyonun açılış töreni için

[♦]Tarihçi-Eğitimci, mukaddesarlan11@gmail.com

vazifelendirilmiştir. İstanbul'dan Ankara'ya ilk lokomotifin gelişinden dolayı 31 Aralık 1892'de büyük bir tören yapılmıştır. Servet-i Fünun'un 17 Kanun-vevvel 1308/1892 tarihli 94. sayısının kapağında 1892'de açılan istasyon binasının açılış töreni sırasında çekilmiş bir fotoğraf vardır. Fotoğraf altında: "Ameliyyatı hitam bulan Ankara hat-ı kebirinde şehir-i mezkure ilk katarın suret-i vusulü" ibaresi vardır. Dergiye çekilen bir telgraf metni ise: "... Ankara şimendiferinin bugün ilk lokomotifi, zafer sancakları ve Osmanlılara ait Kur'an ayetleri ile süslü birçok vagonları ihtiva ederek Ankara'ya girmiş..." şeklinde cümleleri ihtiva etmektedir. Ankara İstasyon Binası Millî Mücadele'de, 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişiyile Başkomutanlık kargâhı ve konutu olarak hizmet vermiştir. Atatürk Ankara'ya ilk gelişinde, Keçiören'deki eski Ziraat Mektebi'nde kalmış, daha sonra Direksiyon Binası'na yerleşmiştir. Atatürk Millî Mücadele'de 3 yıla yakın süre bu binada, daha sonra 1921-1931 yılları arasında Eski Çankaya Köşkünde, 1932'den itibaren ise Yeni Çankaya Köşkünde kalmıştır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrasında Ankara'ya gelen İngiliz birliği komuta kademesi Direksiyon Binası'nda kalmıştır. Millî Mücadele'de 1921 tarihli Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması müzakereleri, 23 Nisan 1920'de 1. Dönem TBMM'nin açılması kararları ve esasları, 1. ve 2. İnönü savaşları -10 Ocak-1 Nisan 1921-, Sakarya Savaşı -23 Ağustos-13 Eylül 1921- planları ve tüm toplantı ve görüşmeler bu binada yapılmıştır. İstasyon binası günümüzde "Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi" olarak bilinmektedir. Taş bina, iki katlıdır. 24 Aralık 1964'te TCDD tarafından müze haline getirilmiştir. Mevcut Ankara Gar binası içerisinde Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi, Ankara Açık Hava Buharlı Lokomotif Müzesi, TCDD Demiryolu Müzesi ve Sanat Galerisi bulunmaktadır. Müzenin üst katında Atatürk'ün ikametgâhı olarak çalışma odası, makam odası, yatak odası ve Fikriye Hanım'ın odası bulunmaktadır. Giriş katı olan alt kat ise, Demiryolları Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu kat beş oda olarak düzenlenmiştir. Bu kısımda: 1856'dan itibaren demiryolları ile ilgili belgeler, hatıra madalyaları, makaslar, raylar, gümüş servis takımları, Osmanlı döneminde kullanılan mühür, diploma, biletler, telefon ve telgraf makineleri gibi pek çok tarihi eser ve hatıra eşyalar bulunmaktadır. 2012'de TCDD ve Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi işbirliğinde, buradaki yaklaşık 80 eşya restore ettirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Atatürk, Demiryolları, Ankara İstasyon Binası, Ankara Direksiyon Binası.

ANKARA STATION BUILDING AS A MEMORY OF THE NATIONAL STRUGGLE FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC

ABSTRACT

Ankara Station Building is an architectural and historical artifact that has survived from the Ottoman Empire to the Republican era and to the present day and continued its active existence during the National Struggle. The old name of the Ankara Station Building is the Steering Building. This building was built in 1892 as a station connected to the Anatolian-Baghdad Railways. During the reign of Abdulhamid II (1876-1909), Ankara Railway was commissioned and the station building was built. The building is considered to be the residence of the German managers working on the Anatolian-Baghdad railway line. There are many memories of Atatürk and the National Struggle in the Station Building. The building witnessed historical events. In the National Struggle, this building had a great historical role in the events and decisions between 1920 and 1922. The plans of the War of Independence were prepared here and the National Struggle was conducted from here.

The history of Turkish railways started in 1856. The Ottoman period in the history of railways covers the years of 1856-1922. In this period, a total of 8,619 kilometers of railways were built in the Ottoman territory. The Ottoman-Anatolian Railways Administration started its operations in 1871 and the first line was constructed between Istanbul and Adapazari. In 1888 it was decided to extend this line to Eskişehir-Konya and Ankara. The railway line to the city was welcomed with ceremonies and a large Ottoman monogram was hanged on the façade of Ankara Castle overlooking the railway station. The surrounding streets and streets were adorned with gems and an orchestra was brought from abroad for this ceremony. In the memory of Ahmet Fehim Efendi, one of the artists of the Ottoman period, he mentioned the train journey from Istanbul to Ankara and the ceremony. Ankara Governor Abidin Pasha was commissioned for the opening ceremony of this station. A large ceremony was held on 31 December 1892 due to the arrival of the first locomotive from Istanbul to Ankara.

The Ankara Station Building served as the headquarters and residence of the Commander in Chief in the National Struggle and on 27 December 1919

when Atatürk arrived in Ankara. When Atatürk first came to Ankara, he stayed in the former Agricultural School in Keçiören and then moved to the Steering Building. He stayed in this building for 3 years during the National Struggle, then in the former Çankaya Mansion between 1921 and 1931 and in the New Çankaya Mansion from 1932 onwards. After the Armistice of 30 October 1918, the British troops that came to Ankara stayed in the Steering Building. Negotiations of the Ankara Agreement with the French dated 1921 in the National Struggle, the decisions and principles of opening the 1st Term of the Parliament on April 23, 1920, the battles of the 1st and 2nd İnönü, the Sakarya War, other important plans and all meetings and interviews were held in this building. The station building is now known as “Atatürk House and Railways Museum”. The stone building has two floors. It was turned into a museum by TCDD (Turkish State Railways) on 24 December 1964. In the Ankara Railway Station, there are Atatürk House and Railways Museum, Ankara Open Air Steam Locomotive Museum, TCDD Railway Museum and Art Gallery. On the upper floor of the museum, there is the study room, the office room, the bedroom of Atatürk and the room of Fikriye Hanım. The ground floor and the lower floor are used as Railways Museum. This floor consists of five rooms. In this section, there are many historical artifacts and souvenirs as well as documents related to railways as of 1856, commemorative medals, switches, rails, silver services, seals, diplomas, tickets, telephone and telegraph machines used in the Ottoman period. In 2012, approximately 80 items located here were restored in cooperation with TCDD and Gazi University Faculty of Fine Arts.

Keywords: National Struggle, Atatürk, Railways, Ankara Station Building, Ankara Steering Building.

Türkiye demiryolları tarihini girişte kısaca ele almak gerekirse; Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyet dönemi (1923-1950) ve 1950 sonrası olmak üzere başlıca 3 kısımda tetkik edilebilir. Cumhuriyet öncesinde demiryolu hatları genelde yabancılara verilen imtiyazlarla yaptırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde demiryolları yapımı için imtiyazlar verilen İngiltere, Fransa ve Almanya'nın kendi ülke etki alanları şu şekilde oluşmuştur: Fransa: Kuzey Yunanistan, Batı ve Güney Anadolu, Suriye'de; İngiltere: Romanya, Batı Anadolu, Irak ve Basra Körfezinde; Almanya ise Trakya, İç Anadolu ve Ortadoğu topraklarında daha etkin oldular. Cumhuriyet döneminde demiryollarında büyük atılımlar yapılmış, 1950 sonrasında demiryollarının ihmali gündeme gelmiş, son yıllarda ise demiryollarında yüksek hızlı trenler gibi tekrar yeni gelişmeler kaydedilmiştir.

TCDD/Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları, 24 Mayıs 1924 tarihli ve 506 sayılı kanun ile devletleştirilmiş ve Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi; 31 Mayıs 1927 tarihli ve 1042 sayılı kanunla Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi, 29 Temmuz 1953 tarihli ve 6186 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi/TCDD adını almıştır. 8 Haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı KHK ile Kamu İktisadi Kuruluşu haline getirilen ve TÛLOMSAŞ, TÛDEMSAŞ ve TÛVASAŞ olmak üzere üç bağlı ortaklığı bulunan TCDD, 24 Nisan 2013 tarihli ve 6461 sayılı kanun ile yeniden İktisadi Devlet Teşekkülüne dönüşmüştür. Günümüz itibariyle -2019- TCDD, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın ilgili resmî kuruluşudur.

Türk demiryolları tarihi 1856'dan itibaren başlatılmaktadır. Türkiye'de ilk demiryolu hattı İzmir-Aydın hattıdır. 130 km'lik bu hattın yapımı 10 yıl sürmüş ve 1866'da Osmanlı padişahı Abdülaziz döneminde tamamlanmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde 1856-1922 tarihleri arasında şu hatlar yapılmıştır: Rumeli Demiryolları 2383 km. normal hat, Anadolu-Bağdat Demiryolları 2424 km. normal hat, İzmir -Kasaba ve uzantısı 695 km normal hat, İzmir - Aydın ve şubeleri 610 km. normal hat, Sam-Hama ve uzantısı 498 km. dar ve normal hat, Yafa-Kudüs 86 km. normal hat, Bursa-Mudanya 42 km. dar hat, Ankara-Yahşihan 80 km. dar hat, Toplam uzunluk: 8.619 km. Bu demiryolu hatlarının 4559 km'lik kısmı Cumhuriyet Devleti kurulduktan sonra Anadolu topraklarında kalmıştır. Osmanlıdan Cumhuriyet Devletine toplamda

4112 km. demiryolu kalmıştır. İmtiyazlı demiryollarının bir kısmı ise TBMM Hükümeti tarafından 19 Temmuz 1920’de millileştirilmiştir.

Osmanlılarda demiryolu yapım ve yatırımları genelde II. Abdülhamit dönemindeydi. II. Abdülhamit, demiryolları yapımları ile askerî güç sağlanabileceği, isyanların önlenebileceği, tarım ürünlerinin sevkiyatının yapılabilceği düşüncesindeydi. Cumhuriyet öncesi en fazla demiryolu bu dönemde inşa edilmiştir. 6 Haziran 1880’de Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa’nın hükümete sunduğu Nafia layihasında, diğer demiryolu hatları ile beraber Eskişehir-Ankara, Halep-Diyarbakır, Bağdat-Basra, Samsun-Sivas, Halep-Humus-Şam-Kudüs demiryollarının inşası teklifi vardır. Bu dönemde Hicaz Demiryolu, Almanlar tarafından finanse edilen Haydarpaşa-Ankara arasındaki Anadolu-Bağdat Demiryolu, Sirkeci, Haydarpaşa Garları ve Ankara Demiryolları hizmete girmiştir. (1873: İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Ankara ve Konya, 1904: Bağdat Demiryolu, 1900: Hicaz Demiryolu). 1888’de Anadolu Demiryolları, 1903’te ise Bağdat Demiryolu imtiyazlarının Almanlara verilmesi Osmanlı-Alman ilişkilerini geliştirmiştir. Anadolu Demiryolları 1871’de İstanbul-Adapazarı arasında çalışmış, 1888’de hattın Eskişehir, Konya ve Ankara’ya kadar uzatılması kararı alınmış, daha sonra İstanbul-İzmit-Bilecik-Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Afyon-Konya hatları çalışmalarına başlanmıştır. Bağdat projesinde 1888 - 1895 tarihleri arasında İzmit- Ankara- Konya hattı tamamlanmış, Bağdat kısmı ise, 1918 tarihli Mondros Mütarekesi şartlarından dolayı yarım kalmıştır. 1890’da İzmit Adapazarı, 1892’de Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara, 1896’da Eskişehir-Konya hatları tamamlanmıştır.

1. Dünya Savaşı’nın başında Osmanlı müttefiki Almanya’nın kontrolünde olan Anadolu ve Bağdat demiryolları haricindeki tüm demiryollarına el konuldu. Savaş sonrasında 1918’de Anadolu-Bağdat hattı İngilizlere verilmiştir. Millî Mücadele’de 1919’larda ise Anadolu’da Anadolu Demiryolu (İstanbul-İzmit-Eskişehir-Ankara) ve Bağdat Hattı (Eskişehir-Afyon-Konya-Adana-Halep) gibi pek çok demiryolu hatları vardı.

Millî Mücadele’de 18 Temmuz 1920’de Nâfia Vekâleti demiryollarına el koymuş, Anadolu Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuş ve başına Kurmay Albay Behiç Erkin Bey getirilmiştir. Bu idare 22 Nisan 1924’e kadar vazifesini ifa etmiştir. “Anadolu Bağdat Demiryolları’nın 1920-1925 Seneleri Zarfında Geçirdiği Safahat ile Vaziyet ve İşletme Netayici” adlı eser 1927’de basılmış ve ilk sahifesinden itibaren Anadolu Bağdat Demiryollarının

Tarihçesi, Altı Senelik İstatistiki Malumat ve Anadolu Hattı başlıkları altında teferruat bilgi verilmiştir.

Ankara İstasyon Binası, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine ve günümüze bakiye kalan, Millî Mücadele döneminde ise varlığını sürdüren mimari ve tarihi bir eserdir. Ankara İstasyon Binasının eski adı Direksiyon Binasıdır. Ankara İstasyon Binası günümüzde, "Millî Mücadele'de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi" olarak bilinmektedir.

Bina Anadolu-Bağdat demiryolunun yapımı sırasında, 1890'da Almanlar tarafından yapılmıştır. İzmit-Ankara demiryolu hattının yapımına, Osmanlı Devleti ile Alman Deutsche Bank arasında imzalanan sözleşmeyle 1889'da başlanmıştır. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid (saltanatı: 1876-1909) döneminde Ankara Demiryolu hizmete girmiş ve İstasyon binası inşa edilmiştir. Bina 1890-1892 arasında yapılmıştır. Anadolu-Bağdat demiryolu hattı 1892'de Ankara'ya ulaşmıştır. 29 Aralık 1892'de İstanbul'dan Ankara'ya ilk trenin gelişiyle Ankara İstasyonu hizmete açılmıştır.

İstasyon binası, Anadolu-Bağdat demiryolu hattında çalışan Alman yöneticilerin ikametgâhı olarak düşünülmüştür. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrasında Ankara'ya gelen İngiliz birliği komuta kademesi Direksiyon Binasında kalmıştır.

İstasyon Binası Atatürk ve Millî Mücadele'ye ait pek çok hatıralarla doludur. Millî Mücadele'de 1920-1922 yılları arasında cereyan eden tarihi olaylarda ve kararlarda, bu binanın mekânsal tarihi rolü vardır. Kurtuluş Savaşı'nın harekât planları bu binada hazırlanmış, Millî Mücadele bu binada yönetilmiştir. Bu bina, Millî Mücadele'de Başkomutanlık karargâhı ve konutu olarak hizmet vermiştir.

Türk Demiryolu Tarihi 1856 yılında başlamıştır. Demiryolları tarihinde Osmanlı dönemi, 1856-1922 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında toplam 8.619 km. hat yapılmıştır. Osmanlı-Anadolu Demiryolları İşletmesi, 1871 yılında faaliyetine başlamış ve ilk olarak İstanbul-Adapazarı arasındaki hattın yapımı sağlanmıştır. 1888 yılında ise bu hattın, Eskişehir-Konya ve Ankara'ya kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Kente gelen demiryolu hattı, törenlerle karşılanmış ve Ankara kalesinin tren garına bakan cephesine, büyük bir Osmanlı Tuğrası asılmış, civar cadde ve sokaklar taklarla süslenmiş ve bu tören için Broğman Familyası adlı 10 kişilik bir Macar orkestrası da yurt dışından getirilmiştir.

Osmanlı dönemi sanatkârlarından Ahmet Fehim Efendi hatıratında, İstanbul'dan Ankara'ya yaptığı tren yolculuğundan ve yapılan törenden bahsetmiştir. Ahmet Fehim Efendi (1856-1930), Tophane Sanayi Mektebi'nde okumuştur. Babası ünlü hattatlardan Abdülkadir Efendi'dir. Hatıraları 1926'da *Vakit* gazetesinde yayımlanmış, 1977'de ise kitap olarak basılmıştır. Fehim Efendi çeşitli tiyatro gruplarıyla Anadolu turnelerine çıkmıştır. Bursa, Filibe, Edirne, Çanakkale, Trabzon, Ordu vd. illeri kapsayan Anadolu turnesi bitince Ankara'da kalarak, tiyatro çalışmaları yapmış, sergiler, konserler düzenlemiştir.

Ahmet Fehim Efendi hatıratında konu ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: "O tarihlerde henüz Ankara'ya tren yolu yapılmamıştı. Geyve'ye kadar trenle geldik. Oradan 9 araba kiralayarak 9 gün 9 gece dere tepe aşttıktan sonra Ankara'ya vardık... tiyatro yolculuğu... Ankara çöl ortasında kalmış bir şehir. ...temsillere başladık... Vali Abidin Paşa da teşrif etti... Beni çağırdı. Tren yolundan görünen kale duvarlarına büyük bir arma yapmamı söyledi. Aşağı yukarı 40 m² üzerinde büyük bir Osmanlı Devleti arması yaptım... Vali ilk gelecek katarı karşılamak için şehirde yapılacak süsleme ve takların uygun yerlere konulmasına Millî Eğitim Müdürü ile beni vazifelendirdi. Şehri bilhassa istasyonu gece gündüz çalışarak cennete çevirmiştim. Trenin geldiği gün de Broğman orkestrasını getirmiş çaldırılmışım."

Ankara Valisi Abidin Paşa, Ahmet Fehim Efendi'ye Ankara kalesinin istasyondan görünen duvar kısmına büyük bir Osmanlı arması resmetmesi görevini vermiştir. Fehim Efendi, Ankara Valisi Abidin Paşa tarafından bu istasyonun açılış töreni için vazifelendirilmiştir. Ahmet Fehim Efendi, Ankara kalesinin duvarına yaklaşık 40 m² büyüklüğünde Osmanlı arması resmetmiştir.

İstanbul'dan Ankara'ya ilk lokomotifin gelişi dolayısıyla büyük bir tören yapılmıştır. Trenin giriş güzergâhına konulan tak'ın baş kısmına Osmanlıca 'Ankara' yazısı ve hemen yanına Türk alfabesi ile büyük harflerle 'ANGORA' yazısı yazılmıştır. Tak Osmanlı bayrakları ve çiçeklerle süslenmiştir.

Rumi: 17 Kanunuevvel 1308 tarihli Servet-i Fünun dergisinin 94. sayısı, konu ile ilgili bilgiler içermektedir. (Rumi: 17 Kanunuevvel 1308 tarihi: Miladi: 29 Aralık 1892, Hicri: 9 Cemaziyelahir 1310 tarihine mukabildir. Rumi takvimde Kanunuevvel Aralık ayının, Kanunusani ise Ocak ayının eski adıdır.)

Servet-i Fünun'un 17 Kanunuevvel 1308/1892 tarihli 94. sayısının kapağında 1892'de açılan istasyon binasının açılış töreni sırasında çekilmiş bir

fotoğraf vardır. Dergiye kapak olan açılış resmi Ahmet Fehim Efendi'nin eseridir. Fotoğraf altında: “Ameliyatı hitam (son) bulan Ankara hat-ı kebirinde şehri mezkure (zikredilen kent) ilk katarın suret-i vusulü (varışı)” ibaresi vardır.

Açılıştan sonra Ankara Vilayeti Mektupçusu Rüknettin Efendi tarafından ilgili fotoğraf, dergiye gönderilmiş ve Viyana'da hazırlatılan klişeden basılmıştır. Dergide bu basın faaliyetinin icrasından duyulan memnuniyet; “... işbu vak'a-yı muvaffakiyyet-averin bir resmini birinci sahifemize derc ile tezyin-i sahife-i mefharet eyliyoruz” şeklinde dile getirilmiştir.

Ankara'da Telgrafhane'den Servet-i Fünun Matbaası'na çekilen telgraf (Ankara ahali adına Belediye Reisi Abdi Bey) ile hadisenin bilgisi verilmiştir. İlgili telgraf: “Servet-i Fünun Gazetesine... Ankara şimendiferinin bugün ilk lokomotif, zafer sancakları ve Osmanlılara ait Kur'an ayetleri ile süslü birçok vagonları ihtiva ederek Ankara'ya girmiş...” şeklinde cümleleri ihtiva etmektedir. Verilen bilgilerde; açılıştaki kurbanlar kesildiği, Ankara Valisi tarafından bir konuşma yapıldığı, Osmanlı Padişahına övgüler yapıldığı, Naib Bey tarafından dua okunduğu, dualar edildiği belirtilmiştir.

Ankara İstasyon Binası 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişiyle, Mustafa Kemal Paşanın 1920-1922 tarihleri arasında Başkomutanlık kargâhı ve konutu olarak hizmet vermiştir. Binada aşağı kattaki odalardan ikisinde Özel Kalem Müdürü Hayati Beyle iki kâtabi bulunmaktaydı. Alt giriş katında muhafızlar ve yaverlerin de ayrı yerleri vardı. Buraya binanın doğu kısmındaki kapıdan girilmekteydi. Atatürk'ün askerleri rahatsız etmemek adına, bu kapıyı hiç kullanmadığı belirtilmektedir. Kendisi girişteki güney kapısını kullanmıştır. Yine hatıratlara göre, Fikriye hanım gaz lambası ile 2. kat merdiven penceresinde Atatürk'ü beklemiş ve yemek mutlaka sıcak olmuştur.

Fikriye Hanım (1887-1924), Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın 2. eşi Ragıp Bey'in kardeşi Memduh Hayrettin Bey ile Vasfiye Hanım'ın kızıdır. Fikriye Hanım Direksiyon Binasında Atatürk ile beraber kalır. Bu binanın üst katında kendisine ait bir oda bulunmaktadır. Daha sonra Çankaya Köşkü'ne geçer. Çankaya köşkünde Atatürk, Latife hanımla evlenecektir. Tarihi kayıtlarda kesin olmamakla birlikte Mustafa Kemal'in Fikriye ile nikâhlandığı, Medeni kanun olmadığı için imam nikahıyla evlendikleri, 1. BMM İcra Vekilleri Heyeti Şer'iyye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Gerçekler (1868-1950)

tarafından nikahlarının kıyıldığı, nikah şahitlerinin ise Ragıp Bey'in akrabası Fuat Bulca ve Atatürk'ün yaveri Muzaffer Kılıç olduğu belirtilmiştir.

Atatürk Ankara'ya ilk gelişinde, Keçiören'deki eski Ziraat Mektebi'nde kalmış, daha sonra Direksiyon Binası'na yerleşmiştir. Atatürk Millî Mücadele'de 3 yıla yakın süre bu binada, daha sonra 1921-1931 yılları arasında Eski Çankaya Köşkünde, 1932'den itibaren ise Yeni Çankaya Köşkünde kalmıştır. Eski Çankaya Köşkü, Çankaya'da bir bağ evi olup, 1921'de satın alınarak Atatürk'e tahsis edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın harekât planları Ankara İstasyon Binasında hazırlanmıştır. Millî Mücadele'de 20 Ekim 1921 tarihli Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması müzakereleri, 23 Nisan 1920'de 1. Dönem TBMM'nin açılması kararları ve esasları, 1. ve 2. İnönü Savaşları -10 Ocak-1 Nisan 1921-, Sakarya Savaşı -23 Ağustos-13 Eylül 1921- planları, toplantılar ve görüşmeler bu binada yapılmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin açılışında ifade edilen, Atatürk'ün "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözü ilk defa bu binada söylenmiştir. Pozantı ve Adana'nın Fransızlardan tahliye edilmesi kararı, çeşitli yörelerde çıkan Anadolu isyanlarının önlenmesi emirleri, 23 Nisan tarihinin çocuk bayramı olması kararı bu binada alınmıştır. TBMM'nin ilk teşekkülü de bu binada karar altına alınmıştır. Çerkez Ethem'in (1886-1948) adamlarıyla Direksiyon Binası'na geldiği, Mustafa Kemal ile arasında gergin konuşmaların geçtiği, Binbaşı Yaver Salih'in askerleriyle burada önlemine aldığı da belirtilmiştir.

Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişleri ve İstasyon binası ile ilgili olarak Lord Kinross, karşılamada halkın yol değiştirerek İngiliz işgalindeki İstasyon Binası önünden geçtiğini belirterek şu ifadelerde bulunur: "Ankaralıların heyecanlı karşılayışı Kemal'in bu seçimi yapmakta haklı olduğunu gösterdi... Arkadaşlarıyla beraber şehre yaklaşırken kendilerini bir gönüllü ordusu karşıladı. Yüzlerce atlı ve piyade mahallî kıyafetleri içinde eski biçim, kocaman tüfekleriyle gösteriler yapıyor, bayraklarını sallıyor, arada bir sıradan ayrılarak havaya sıçrayıp yerli oyunlar oynuyorlardı. Kaleye çıkan dar ve dik sokaklar davul zurna sesleriyle çınlamaktaydı. Arkadan daha ağırbaşlı bir yürüyüşle çeşitli esnaf loncalarının mensupları geliyordu. Ankaralılar şimdiye kadar böyle büyük bir toplantı görmemişlerdi. Şehirde bulunan birkaç yabancı, bu hâli şaşkınlıkla seyrediyordu. Halk, millî duygularının coşkunluğunu göstermek için, yol değiştirerek birkaç gün önce İngilizlerin işgal ettiği istasyondan geçti... Mustafa Kemal Hacı Bayram Veli

Camii ve Türbesini ziyarette bulunmayı da ihmal etmedi. Sonra hükümet konağında balkondan aşağıdaki halka bir teşekkür nutku verdi”.

Yine başka hatıratlarda, Atatürk'ün Ankara'ya gelişinde yapılan coşkulu karşılama törenlerinde tarihi İstasyon binasından bahsedilmektedir: “Ahilerin Kızılcıca Gün geleneğini yaşatan sancaklarını açtığı, yaya ve atlı seğmenler alayı önlerinde olmak üzere neredeyse bütün Ankara halkı, 27 Aralık 1919 günü saat üçü on geç civarında, Kızıl Yokuş (bugünkü Kara Harp Okulu'ndan Dikmen'e çıkan cadde) başında, bugünkü Genel Kurmay Başkanlığı'nın önünde Mustafa Kemal'i karşılar. Arabalarından inen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, kendilerini karşılayanlar ile birlikte ileride Atatürk Bulvarı olacak köy yolu boyunca şimdiki Hürriyet Meydanı (Kızılay) üzerinden bomboş tarlalar (Yenişehir) arasından geçerek kente yönelirler. Namazgâh Sırtı'nın (bugünkü Etnoğrafya Müzesi alanı) önüne gelince, doğrudan Hükümet Meydanı'na (Ulus) çıkacakları yerde, sol tarafa İstasyon'a doğru saparlar. En önde büyük kurtarıcı ve yanında silah arkadaşları, etraflarında tamamen silahlı seğmenler ve arkalarında bütün bir Ankara halkı büyük coşku içerisinde yürüyerek istasyondaki Direksiyon Binası'na yerleşmiş İngiliz karargâhı önünden geçerek işgalcilere gözdağı vermişlerdir.” Hatıratlar; Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinde, Seymenlerin Kızılyokuşa dizildikleri, Dikmen yolundan gelen kabileyi karşıladıkları, Vali Vekili Defterdar Yahya Galip Bey, Müftü Rıfat Börekçi Bey ve Alayın Ulus meydanına yürümeyip, İstasyon önünden yukarı çıktığı, İstasyondaki İngiliz birliklerinin bunu seyrettikleri, Atatürk'ün “Ankaralılar beni Yenişehir'in bulunduğu yerden İstasyona doğru götürdüler, O zaman Ankara'yı işgal eden İngiliz kumandanı İstasyonda oturuyormuş” dediğini yazmaktadır.

Atatürk, 7 Nisan 1924'de Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadiye verdiği bir mülakatta: “Filhakika Ankara vaziyeti itibariyle memleketimizde merkezi idare olmak nokta-i nazarından çok cazip ve emniyetbahş bir noktadır. Bu sebeple benim kararlarım, harekât ve teşebbüsüm üzerinde tabii olarak tesirlerini göstermiştir. Hakikaten işe memleketin şarkında, şark hududundan başladım, sonra daha garbe gelmek zaruretini hissettim. Nihayet Ankara'da durdum ve memleket işlerini milletin arzusu veçhile sevk ve idare etmek için başka yere gitmeye lüzum hissetmedim” diyerek sözü Ankara İstasyon binasına getirmekte ve karşılayan halkın teveccühü ile tarihi binanın karşılamaadaki yerinden bahisle, İstasyon Binası'nda ecnebi işgaline değinmektedir: “Ankara'ya ilk kabul olunduğum gün sadece bir vatandaş, bir ferd-i millet idim.

Hiç bir sıfatım, salahiyetim ve unvanım yoktu. Böyle olmakla beraber Ankara ve havalisi kâmilen çocuklarıyla, kadınlarıyla, ihtiyarlarıyla, beraber Ankara şehriden Dikmen tepesine kadar bütün sahrayı doldurmuş ve beni istikbal etmiştir. İstasyondan Hükümet dairesine kadar uzayan caddenin iki tarafı eski Türk kıyafetine girmiş, bıçakları ve tabancaları ellerinde Ankara gençleriyle dolmuştu... O zaman Ankara istasyonu ecnebi zabıt ve askerlerinin taht-ı iş-gallerinde bulunuyordu.”

ABD Büyükelçisi General Sherill 1930’lu yıllar Ankara’sını anlatırken; Ulucanlar, Hamamönü, Samanpazarı, Kaleönü, Hacıbayram gibi mahallelerin kalenin etrafından ovaya doğru uzandığını; Taşhan, İttihat ve Terakki Kulübü/TBMM Binası, solda Darulmuallimin ve millet bahçesinin arasından geçerek... bir bataklık/Gençlik parkı yanından geçtikten sonra tren istasyonuna ulaşıldığını, Almanlar tarafından yapılmış kâgir bina olan İstasyon Binası’nın bir süre Mustafa Kemal Paşa’nın konutu olduğunu yazmıştır. 1884 yılı salnamesine göre ise Ankara Vilayeti: Ankara, Kayseri, Yozgat ve Kırşehir sancaklarından oluşmaktaydı.

İstasyon Binası’nın adı günümüzde “Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi”dir. Binanın Mimarlığını Alman mühendis Otto Kapp yapmıştır. Taş bina iki katlı olup, özgün kilit kemerli, köşeleri taş dekorludur. Giriş katından üst kata çıkılmaktadır. 24 Aralık 1964’de TCDD tarafından müze haline getirilmiştir.

1919-1925 tarihleri arasında Atatürk’ün koruma yaverliğini yapan Ali Metin Çavuş, binayı müze olarak kuran kişidir. Binanın müze olması hususunda, DDY Genel Müdürü Zihni Üner, Atatürk’ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak’a Ekim 1953 tarihli mektup yazmıştır. Sonraki tarihlerde 10 Kasım 1974, 10 Kasım 1983, 23 Nisan 2003 tarihlerinde yeniden düzenleme çalışmaları yapılarak ziyarete açılmıştır. Ankara İstasyon Binası / Millî Mücadele’de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi, Cumartesi, Pazar günleri ve dinî bayramlar dışında her gün 09.00-17.00 saatleri arasında ziyarete açık olup, ücretsizdir. (Telf.: 0 312 309 05 15/ 43 68.) Metin içinde değil de dipnot olarak verilebilir mi?

Mevcut Ankara Gar binası içerisinde Ankara İstasyon Binası / Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi, Ankara Açık Hava Buharlı Lokomotif Müzesi, TCDD Demiryolu Müzesi ve Sanat Galerisi bulunmaktadır. İstasyon Binası’nın yanında Atatürk’ün 1935-1938 tarihleri arasında yurt gezilerinde

kullandığı beyaz trenin bir vagonu, 'Atatürk vagonu' vardır. Bu vagon Atatürk'ün ölümünde naaşının İzmit'ten Ankara'ya taşınmasında kullanılmıştır. Naaş, 20 Kasım 1938'de, Direksiyon Binasının önündeki top arabasına yerleştirilmiş ve buradan Etnografya Müzesine götürülmüştür. Atatürk'ün 1. ölüm yıldönümünde basılan posta pullarında bu binanın resmi vardır ve bu pul resmi PTT Arşivi pul koleksiyonuna girmiştir. Ankara'da Cumhuriyet döneminde yapılan ilk İstasyon olan Gazi İstasyonu ise, Atatürk Orman Çiftliği içerisindeydi. 1 Şubat 1926'da açılmıştır. Günümüzde ki Ankara Gar binası da 29 Ekim 1937'de yapılmıştır.

Ankara İstasyon binası / Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesinin üst katında Atatürk'ün ikametgâhı olarak çalışma odası, makam odası, yatak odası ve Fikriye Hanım'ın odası bulunmaktadır. Burada yer alan odalardaki eşyalar, mobilyalar özgün olarak muhafaza edilmektedir.

Giriş katı alt kat ise, Demiryolları Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu kat beş oda olarak düzenlenmiştir. Bu kısımda: 1856'dan günümüze kadar demiryolları ile ilgili belgeler, hatıra madalyalar, makas, ray örnekleri, gümüş servis takımları, Osmanlılarda kullanılan mühür, diploma, bilet, plakalar, telefon, telgraf makineleri, Osmanlı Padişahı Abdülaziz'e İngiliz Hükümeti tarafından hediye edilen altın kaplama minyatür vagon, Padişahın özel vagonunda kullandığı sedef kakmalı çalışma masası, duvar saatleri, Alman demiryolları tarafından TCDD ilk Genel Müdürü Behiç Erkin'e armağan edilen buharlı lokomotif maketi, Atatürk'ün 1925'de Samsun-Çarşamba demiryolu hattının temel atma töreninde kullandığı kazma kürek, Ressam İbrahim Çallı'nın 1920 tarihli 'Kurtuluş Savaşında Kağrı Çeken Kadınlar' tablosu ve daha pek çok demiryolları hatırası eser sergilenmektedir.

TCDD ve Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi işbirliğinde, 2012 yılında buradaki yaklaşık 80 eşya restore ettirilmiştir. "TCDD, Atatürk'ün eşyalarını restore ettiriyor" başlıklı, 18 Mayıs 2012 tarihli bir basın haberinde: "Büyük Önder Atatürk'ün Millî Mücadele'de Başkomutanlık Karargâhı ve konut olarak kullandığı Ankara Gar Binası'ndaki eşyaları, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) ve Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi işbirliğiyle restore ediliyor" denmekte ve yaklaşık 80 eşyanın restore ettirildiği belirtilmektedir. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Başkanı Doç. Dr. Bekir Eskiçi başkanlığında çalışmalar yapılmış, Atatürk'ün kullandığı yatak, havlular, bornoz,

ahşap-deri karışımı mobilyalar, tekstil ürünleri ile Fikriye Hanım'a ait yataktan oluşan yaklaşık 80 parça eşya elden geçmiştir. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi Serap Özdemir ise, eşyalar üzerinde ön inceleme yaptıklarını, sonra restorasyon çalışmalarına başladıklarını ifade ederek "Mobilyaların deri bölümlerini büyük bir özenle çıkarıyoruz. Bunların temizleme ve tamamlama işlemlerini yapıyoruz. Malzemeler çok eski olduğu için mobilyalardan çıkarılması, restore edildikten sonra tekrar takılması gibi konularda çok hassas davranmak gerekiyor... tamamen değiştirme yapmıyoruz. Özellikle deri malzemelerde parçalanmış bölümler de olsa orijinal parçayı kullanıp, eksik bölümleri tamamlamaya çalışıyoruz" demiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada Millî Mücadele'nin kalbi: Ankara'da Ankara İstasyon Binası tarihi yönden mercek altına alınmış, Millî Mücadele'deki aktif hizmet serüveninden hareketle belirtilen kaynaklara istinaden yazılı, sözlü ve görsel kaynaklara başvurulmuş, konu bu bağlamda güncel ve birinci elden ana kaynaklardan sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada İstasyon Binası'nın Osmanlı'dan Cumhuriyete ve günümüze kalan bir bakiye eser olarak değeri ve Millî Mücadele'deki yeri ve önemi üzerinde durulması amaçlanmıştır. Ankara İstasyon Binasına gidilerek yerinde saha alan araştırması yapılmış, yetkililerden alınan yazılı dokümanlardan faydalanılmış, ayrıca sözlü kaynaklara başvurulmuştur.

Ankara İstasyon Binası Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine ve günümüze bakiye, miras kalan, Millî Mücadele döneminde ise aktif varlığını sürdüren mimari ve tarihi bir eser olarak tarih kayıtlarımızda ve hafızalarımızda yer etmiştir. Ankara İstasyon Binası'nın eski adı Direksiyon Binasıdır. Günümüzde, "Millî Mücadele'de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi" olarak bilinmektedir. Anadolu-Bağdat Demiryolları'na bağlı bir istasyon olarak 1892'de hizmete açılmış ve açılışta büyük bir tören yapılmıştır.

Ankara İstasyon Binası Millî Mücadele'de, 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişyle, BMM Hükümeti Reisi ve TBMM Orduları Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın 1920-1922 tarihleri arasında Başkomutanlık kargâhı ve konutu olmuştur. İstasyon Binası'nda Atatürk ve Millî Mücadele'ye ait pek çok hatıralar vardır. Bina, adeta tarihi hadiselerle şahitlik etmiştir.

Millî Mücadele'de 1920-1922 yılları arasındaki tarihi hadiselerde, bu binanın mekân olarak büyük tarihi rolü vardır. Kurtuluş Savaşı'nın harekât

planları burada hazırlanmış, Millî Mücadele buradan yönetilmiş ve Atatürk 3 yıla yakın süre bu binada kalmıştır. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişlerinde, Ankara halkı bu karşılaşmada İstasyon binasına yönelmiş ve oradan geçmiştir.

2012'de TCDD ve Gazi Üniversitesi işbirliğiyle binadaki 80 eşya restore edilerek bakıma alınmış, bu şekilde tarihe sahip çıkmıştır. İstasyon binası/Direksiyon binası, günümüzde TCDD Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ve denetimlerine tabi olup, özel kurum müzesi statüsündedir. Garın doğu kısmında kalan Sanat Galerisi kapatılmıştır. Bu kısım, Ankara Gar'ın doğu kısmından itibaren yeni yapılan Opera binasına kadar olan bölge ve Eski TCDD Bölge Müdürlük binasının da Maliye Bakanlığına devrinin yapıldığı, buradan da Millî Emlak Müdürlüğüne devredildiği, İstasyon Binasının batıda kaldığı ve bu tarihi binanın bu işleme tabi tutulmadığı belirtilmiştir.

Tarihimize mal olmuş, tarihi olaylara ve şahsiyetlere tanıklık etmiş, tarihimizden, atalarımızdan ecdadımızdan bizlere miras kalmış tarihi yapıların, eserlerin muhafazası elzemedir. Orta Asya Türk tarihinden Orhun Abideleri gibi, Selçuklu tarihinden Anadolu Selçuklu Kervansarayları gibi, Osmanlı tarihinden Topkapı Sarayı gibi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinden I. TBMM Binası, DDY Müzesi gibi... bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Bu gibi eserler Devlet mevzuatı, kanunları, gözetimi ve denetiminde resmî statüde bina veya hut müze olarak korunmalı, gelecek nesillere aynı mimari yapısı, hüviyeti ve kimliği ile bırakılmalıdır. Bu binalar ziyaret edilirken, dönemin tarihi atmosferi hissiyatı insanlara tesir etmelidir. Unutulmamalıdır ki, tarihe sahip çıkmak, tarihi ve tarihi eserleri muhafaza etmekle mümkündür. Bilinmelidir ki yok olan, unutulmuş tarih ve tarihi eserler, aynı zamanda tarihimizi de yok edecektir.

KAYNAKÇA

Ahmet Fehim Efendi'nin Hatıraları, Haz. Hafi Kadri Alpman, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1977.

Arslan, Mukaddes, "Millî Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolları", **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Bildiriler, (18 Aralık 2008-Ankara)**, Haz., Mukaddes Arslan, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2010.

- As, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları 1923-1960**, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2013.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2006.
- Başar, Mehmet Emin; Erdoğan, Hacı Abdullah, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları", **Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Derg.**, C 24, S 3, 2009.
- Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Bildiriler, (18 Aralık 2008-Ankara)**, Haz., Mukaddes Arslan, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2010.
- Çavdar, Tevfik, **Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, İstanbul, 1971.
- Earle, E. M., **Bağdad Demiryolu Savaşı**, Terc. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972.
- Ergun, Murat, **Bir Demiryolcunun Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Millî Demiryollarımızın Kısa Bir Tarihçesi, İstanbul, 1966.
- Gürel, Ziya, **Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk**, AKDITYK TTK Yay., Ankara, 1989.
- Hülagü, Metin, "Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış", **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Bildiriler, (18 Aralık 2008-Ankara)**, Haz., Mukaddes Arslan, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 2010.
- Hülagü, Metin, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası (1876-1909)**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Kinross, Lord, **Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Terc. Necdet Sander, İstanbul, 2018.
- Onur, Ahmet, **Türkiye Demiryolları Tarihi 1860-1953**, İstanbul, 1953.
- Özdemir, Mehmet, **Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları - Yapısal Ekonomik Sorunlar 1918-1920**, Ankara, 2001.
- Özgül, Cemil, **Heyeti Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 1989.
- Özyüksel, Murat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2013.

Özyüksel, Murat, **Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yay., İstanbul, 1988.

Özyüksel, Murat, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

Serveti Fünun, S 94, 17 Kânûn-ı Evvel 1308 / 1892.

Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1958.

Şimşir, Bilal, **Ankara... Ankara-Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara, 2018.

T.C. Anadolu-Bağdat Demiryolları'nın 1920-1925 Seneleri Zarfında Geçirdiği Safahat ile Vaziyet ve İşletme Netayici, İstanbul, 1927.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Hemşehrimiz Atatürk**, İstanbul, 1973.

Yıldırım, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları 1923-1950**, AKDİTYK ATAM Yay., Ankara, 2001.

TBMM Arşivi.

TCDD Arşivi.

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.tcdd.gov.tr>

Basın Haberleri.

Sözlü Kaynak-Saha Araştırması: Ankara İstasyon Binası/Millî Mücadele'de Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi İdari Görevlisi Tolga Bengü. (Müze ziyareti, Gör. Tarihi: 11.04.2019).

